
FACTORII SEMANTICI CARE DETERMINĂ SELECȚIA ACTANTULUI ÎN ROLUL DE SUBIECT

AURELIA HANGANU

Academia de Științe a Moldovei, Institutul de Filologie

Cele trei aspecte ale propoziției – semantic, sintactic și pragmatic –, la fel ca și cele trei grupuri de factori ce determină selecția actantului pentru diferite roluri sintactice, se caracterizează printr-un grad diferit de dependență față de standardul sistemului limbii. Astfel, structura se definește printr-o dependență de standardul limbii mai mare și, respectiv, este mai puțin independentă în comparație cu semantica și pragmatica, aspecte care se axează pe un accent anume al vorbitorului, a cărui natură schimbătoare este un izvor de variere și de modificare a particularităților semantice și pragmatice ale unităților glotice fixate în limbă. Această caracteristică a componentului pragmatic al enunțului se explică prin particularitatea distinctă a izvorului accentului pragmatic – omul, care este nu numai cel ce păstrează normele fixate în limbă, dar și cel care participă activ la schimbarea, corectarea acestor norme. De aceea, dacă e să examinăm caracterul distribuției generalului și a creativului între aspectele enunțului, în unitatea lor alcătuind baza oricărei formațiuni verbale/ oricărui act verbal, atunci se poate trage concluzia că generalul, relativ stabil în limbă, va fi reprezentat prin/ de structură, iar creativul va fi manifestat de aspectele pragmatic și semantic. Însă, dat fiind că toate aceste trei aspecte sunt strâns legate între ele, fiecare se va caracteriza în parte prin general și prin creativ, deosebindu-se numai prin gradul de exprimare a acestora.

Libertatea relativă a aspectului structural al subiectului față de aspectele semantic și pragmatic permite examinarea grupului de factori structurali într-o relativă, respectiv, independență față de semantică și pragmatică. Aspectul pragmatic, legat nemijlocit de manifestarea potențialului creativ al vorbitorului, chiar dacă relaționează cu componentul structural, antrenează în cea mai mare măsură aspectul semantic: oricare ar fi accentul pragmatic al vorbitorului, pe care el intenționează să-l realizeze în enunț, acesta totdeauna va fi legat de structura semantică a enunțului, mai exact, de reprezentarea componentei acestuia (cu repartizarea rolurilor semantice în cadrul lui) și, în particular, de selecția unui actant sau a altuia în rolul de subiect al enunțului. Pornind de la legătura strânsă dintre aceste două aspecte – semantic și pragmatic – care participă în egală măsură în procesul de deplasare a rolurilor semantice, este logică identificarea grupului de factori pragmasemantici.

În pofida gradului înalt de interdependență/interdeterminare a semanticii și pragmaticii, în componența structurii semantice a enunțului se evidențiază elemente legate de alegerea actantului în rolul de subiect care manifestă un grad înalt de independență față de accentul pragmatic al vorbitorului din cauza legăturii lor strânse cu standardul lingvistic suficient, și de aceea stabil. La aceste

elemente ale structurii semantice ale enunțului se referă caracteristicile semantice ale subiectului și predicatului care reprezintă per se caracteristici de esență ale unităților limbii ce nu se lasă influențate de accentul pragmatic al vorbitorului, în continuă modificare. Ele există în afara și independent de vorbitor dat fiind faptul că nu sunt determinate de el, ci de sistemul limbii, care dictează condițiile lui. În acest caz, vorbitorul nu este în stare să excludă sau să modifice ceea ce este deja fixat în sistem și este protejat prin această fixare față de schimbări. Astfel, semantica predicatului și a subiectului, mai exact, caracteristicile lor semantice prototipice, fixate în limbă, reprezintă acel standard de la care pornește vorbitorul în alegerea actantului pentru rolul, în cazul nostru, de subiect al enunțului. În baza acestor raționamente, se poate delimita o grupă aparte de factori semantici reprezentată de caracteristicile semantice ale predicatului și subiectului prototipic.

Consecutivitatea examinării acestor grupuri de factori reflectă consecutivitatea etapelor pe care le trece vorbitorul în construirea enunțului. Astfel, se va începe de la grupul de factori semantici dat fiind că anume structura semantică a enunțului, reprezentând reflectarea situației din realitatea obiectivă, este primul element care se formează în conștiința vorbitorului la receptarea situației – este un fel de fundament al construirii enunțului.

În baza acestor caracteristici semantice și în corespundere cu accentul pragmatic pe care îl pune vorbitorul pe anume componente ale situației din realitatea obiectivă, vorbitorul ordonează/distribuie rolurile semantice în cadrul structurii semantice a enunțului și, în particular, selectează actantul pentru rolul de subiect al enunțului. De aceea, după grupul de factori semantici urmează să fie examinat grupul de factori pragmasemantici.

Alegerea vorbitorului, determinată de factori semantici și pragmasemantici, trebuie să fie în acord cu sistemul de cerințe structurale față de reprezentarea subiectului, adică să se alinieze și la caracteristicile structurale ale subiectului enunțului. Particularitățile de structură reprezintă astfel baza în care se „toarnă” preferințele semantice și pragmatice ale vorbitorului – acesta este etapa finală în construirea enunțului. De aceea grupul de factori structurali se examinează în ultima instanță.

În investigația noastră privind factorii semantici care determină selecția actantului pentru rolul de subiect pornim de la concepția verbocentrică a lui L. Teniere, în care rolul primordial în organizarea structurii enunțului este acordat verbului. Verbul, fiind centrul grupului verbal, apare, conform lui Teniere, în calitate de element care dirijează întreaga propoziție verbală [1, p. 118]. Respectiv, anume predicatul, și nu subiectul în calitate sa de component al structurii semantice a propoziției, este elementul central care dictează caracterul distribuției rolurilor semantice între alte componente ale propoziției. Mulți lingviști fac trimitere la această proprietate a verbului-predicat: astfel, W. Cheif, înțelegând întreaga lume noțională a omului ca pe o lume împărțită inițial în două sfere: sfera verbului, care cuprinde stări, situații, calități și evenimente, și sfera substantivului, care cuprinde obiecte, – descrie sfera verbului ca fiind una centrală, iar sfera substantivului – ca fiind una periferică [2, p. 114]. Probe ale poziției centrale a verbului (predicat) în enunț servesc, în opinia autorului, două lucruri: în primul rând este vorba de prezența semantică a verbului în aproape toate enunțurile marginale în fiecare limbă și, în al doilea rând, determinarea de către verb a caracterului substantivelor

care îl însoțesc și care formează cadrul lui actanțial sau semantic [idem, p. 115]. Această particularitate a verbului este menționată și de către Pr. Langaker, care specifică faptul că caracterul distribuției rolurilor semantice în cadrul lui actanțial reflectă specificul semanticii lui proprii. [3, p. 284].

Iu. Stepanov numește verbul dirijor al orchestrei gramaticale, iar predicatul – dirijor al sintaxei [4, p. 459]. M. Nikitin consideră predicatul centru constructiv al unităților sintactice și element purtător al structurii propoziției [5, p. 598]. B. Norman, caracterizând tendința centrifugă ca pe una dintre tendințele de bază intralingvistice, în funcție de care se construiește activitatea verbală a omului la nivelul sintactic, o leagă pe aceasta cu rolul de bază, central a verbului în structura propoziției. Verbul este, după părerea autorului un vârf organizatoric al enunțului, care determină ceea ce A. Potebnea numea perspectivă sintactică [A. Potebnea apud 6, p. 122].

Așadar, astăzi este general acceptată ideea că ocurența semantică a verbului, sau structura de roluri a verbului – garnitura de roluri semantice care permit a reflecta adecvat situația –, sunt determinate de însăși semantica verbului sau a predicatului semantic. În funcție de numărul de locuri/poziții care urmează să fie completate în structura lui, se deosebesc predicate monoactanțiale, biactanțiale, triactanțiale etc. Distribuția actanților în pozițiile destinate lor este direct dependentă de caracteristicile semantice ale predicatului pe care îl definesc drept reprezentant al unei clase semantice de verbe sau al alteia.

Există o sumedenie de clasificări semantice ale verbelor, care reflectă marea parte a nuanțelor de sens ce pot fi redate de către verb. Drept bază pentru investigarea noastră vom lua două clase semantice de verbe, delimitate în mod tradițional: verbele stării sau verbe statale (stative) și verbele de acțiune, care se opun celor din prima clasă (termenii aparțin lui N. Boldârev [7, p. 102-103]). Acestea sunt reprezentate respectiv de două grupe de verbe – ale acțiunii și ale procesului. Pentru noi nu este principială, la moment, diferențierea verbelor de acțiune și ale procesului. Mai importante sunt așa-numitele caracteristici „de activitate” a verbelor, care le împart în două grupuri: *acționale* și *statale* sau *dinamice* și *stative*, în terminologia lui Quirk [8, p. 95-96]. Anume caracteristicile de esență ale verbelor (capacitatea lor de a descrie stări statice sau acțiuni dinamice) conferă întreg spectrul de roluri semantice care pot fi cuprinse în structura lor de roluri/actanțială în genere și întreg spectrul de roluri capabile să ocupe poziția de subiect în particular.

În prima grupă de verbe (acționale) intră, după Quirk, verbele care desemnează o acțiune dinamică (*a lucra, a ajuta, a ruga, a cere, a chema, a bea* etc.), verbele care desemnează procese (*a schima, a deteriora, a crește*), verbele percepțiilor fizice (*a dura*), verbele evenimentiale (*a ajunge, a muri, a cădea, a sări, a lovi*) și verbele influenței (*a aminti, a încânta, a calma, a înfricoșa, a bucura*) [8, p. 95]. Grupul al doilea de verbe (statale) cuprinde verbele stării (*a fi, a trăi*), verbele existenței și ale posesiei (*a aparține, a conține, a costa, a depinde, a avea*), verbele capacității nonactive de cunoaștere și de percepție senzorială (*a crede, a visa, a dori, a urî, a vrea, a înțelege, a privi*) [idem, p. 96]. Dat fiind faptul că criteriul de clasificare a acestor verbe îl constituie caracteristicile lor semantice, care se transferă asupra caracteristicilor predicatului ca un component

al structurii semantice a enunțului, care, la rândul lui, este punctul de pornire în examinarea grupurilor de factori semantici, este întemeiată opțiunea de a înlocui termenul verb cu termenul predicat în continuarea expunerii. O dovadă în acest sens o constituie utilizarea termenului predicat în expunerea cercetătoarei G. Zolotova atunci când este vorba despre descrierea semantică a verbelor. [9, p. 243]. Astfel, vom studia caracteristicile semantice ale două clase de predicate: statale și acționale.

Fiecare dintre aceste două grupuri de predicate se caracterizează printr-un anume set de actanți care intră în cadrul lor actanțial. Astfel, pornind de la caracteristica semantică definitorie a predicatelor statale, pe care o putem determina drept o stare statică, schema generalizatoare a situației din realitate descrise în enunț cu participarea unui asemenea predicat poate fi reprezentată în felul următor: „cineva sau ceva (rolul semantic al experimentatorului animat și rolurile semantice secundare) experimentează ceva (pacient) sau se află într-o anume stare în anume circumstanțe (locativ, temporal etc.)”. Astfel, în cadrul actanțial al verbelor statale intră: rolul semantic prototipic al experimentatorului, reprezentat prin persoană (primul actant în terminologia lui L. Teniere), pacientul (în cazul verbelor receptării – al doilea actant în terminologia lui L. Teniere), circumstanțialele – roluri semantice secundare, periferice (locativ, temporal etc.) care de asemenea sunt capabile să ocupe poziția de subiect, or, anumite stări statice, sau caracteristici, pot fi atribuite nu numai obiectelor însuflețite, ci și celor neînsuflețite. De exemplu:

Subiect-experimentator: *El era de statură medie.*

Subiect-locativ: *Italia este o peninsulă în sudul Europei.*

Subiect-temporal: *Primavara a venit pe neașteptate.*

Pentru desemnarea stării adesea se poate întâmpla să lipsească orice rol semantic – acest lucru se urmărește în enunțurile existențiale în care lipsește orice agent. În astfel de enunțuri accentul se pune pe reprezentarea unei stări sau ocurențe, de aceea, în limba engleză sau franceză locul subiectului este ocupat de „viduitățile” *there* sau *it*, sau *il*.

Subiectul de pe lângă un predicat statal poate să îndeplinească nu numai un rol semantic prototipic, ci și roluri secundare care sunt determinate anume de particularitățile semantice ale acestei clase de predicate. Funcție semantică prototipică au, de regulă, subiectele care se combină cu predicatele activității mentale și ale receptării emoționale. Așa-numitele predicate mentale au, după cum stabilește O. Dahl, cel mai mare grad de egocentrism, adică, mai des decât altele se asociază cu subiectele „egocentrice” reprezentate de om. [10, p. 20]. Această particularitate a predicatelor mentale decurge din particularitățile procesului de gândire, care formează baza caracteristicilor lor esențiale. Totul despre ce gândește omul sau ceea ce trăiește el emoțional, simte, este, în primul rând, tezaurul lui propriu, proprietate, de aceea unicul mod ideal de reflectare a acestui proces de deținere este reprezentarea unei cunoașteri anume, informații sau emoții/sentiment ca aparținând unui om anume; faptul devine posibil prin amplasarea substantivului sau a pronumelui, care denumesc omul, în poziție de subiect. Anume din această cauză predicatele activității mentale și a percepției emoționale cer pe lângă sine un subiect care îndeplinește rolul semantic prototipic de experimentator.

G. Zolotova caracterizează sfera subiectului amplasat pe lângă astfel de verbe statice ca pe o sferă personală închisă. Dat fiind faptul că predicatul static nu presupune trecerea de la o stare la alta, adică nu presupune mișcarea orientată spre viitor, dar dimpotrivă, descrie activitatea orientată spre interior, atunci subiectul acestei activități închide lumea sa și nu permite penetrarea ei de către alte sfere de subiect. [9, p. 247]. Rezultatul acestui fapt este, în opinia noastră, imposibilitatea de a selecta un reprezentant al unei alte sfere de subiect/personale pentru rolul de subiect în asemenea enunțuri. Gândurile și emoțiile exprimate de om se află pe un „teritoriu” apărat ale cărui hotare se interzice de trecut. De aceea o consecință a sferei de subiect închise a verbelor statice mentale și ale emoției este natura deosebită funcțională a subiectului de pe lângă astfel de predicate, care, de regulă, are rolul semantic prototipic de experimentator. Se cere de menționat că sunt posibile cazuri de utilizare atipică a subiectelor în rolurile semantice secundare pe lângă predicatele în cauză. Acest fenomen, calificat de lingviști ca animism, sau metaforă gramaticală, se studiază în cadrul grupului de factori pragmasemantici. La etapa dată e de menționat că subiectul verbelor activității mentale și ale receptării emoționale sunt subiecte prototipice. Subiectele de pe lângă alte predicate statale se caracterizează prin absența rolurilor semantice exact prestabilite. Ele pot varia în măsură esențială în funcție de caracterul subiectului descris și de starea în care acesta se află. Astfel, faptul că sfera de subiect este una închisă, determinată de caracteristicile semantice ale predicatelor statale, este un element restrictiv decisiv în reprezentarea structurii de roluri a predicatelor în discuții în genere și în alegerea componentului acestei structuri pentru rolul de subiect în particular.

Predicatele statale, raportate de G. Zolotova la sufletul omului ca „element” al fiecărui individ, care formează așa-numitul component inert, inactiv al existenței sale, se contrapun predicatelor acționale, comparate cu corpul, capabil să realizeze acțiuni dinamice, spre deosebire de subiectul care simte, care este inactiv. [9, p. 280]. Predicatele acționale au o sferă a subiectului deschisă, care presupune prezența unui subiect orientat spre un anumit scop și a cărui activitate este garantul deschiderii sferei lui. Din conținutul activismului său, subiectul în acțiune este capabil să penetreze sferele de subiect ale altor verbe, fapt prestabilit de însăși semantica verbelor din grupul dat. În consecință, aceste verbe se caracterizează printr-o structură de roluri mult mai bogată în comparație cu verbele statice.

Ținând cont de particularitățile semantice esențiale ale verbelor acțiunii, reprezentate de comuniunea elementelor acțiune și proces, schema generală a situației descrise în enunț prin participarea unui asemenea predicat poate fi reprezentată astfel (această schemă reflectă toate componentele posibile ale situației, adică așa-numita variantă ideală/plină, care, bineînțeles, se poate reduce în funcție de particularitățile structurii situației redată): „cineva (rolul prototipic agent – primul actant în terminologia lui Teniere) realizează o acțiune îndreptată asupra cuiva/ceva (rolul prototipic pacient – al doilea actant în terminologia lui Teniere) cu ajutorul a ceva (instrument) în folosul cuiva (beneficiar – al treilea actant în terminologia lui Teniere) în anumite condiții (circumstanțialele – locativ, temporativ etc.)”. Predicatele acționale au, după cum se vede din această schemă, o structură de roluri mai bogată care presupune, respectiv, mai multe posibilități

de înlocuire reciprocă a elementelor ei în genere și care, astfel, extinde spectrul de roluri semantice îndeplinite de subiect, în particular.

Rolul prototipic de subiect pe lângă un predicat acțional este exercitat de agent – ființă animată sau participantă la proces, reprezentată, de cele mai multe ori, de om. Aceasta este o consecință directă a esenței acționale a predicatului care presupune realizarea unei acțiuni a cărui izvor, în situația ideală, trebuie să fie o entitate personalizată și însușită. Uneori însă semantica predicatului acțional este neputincioasă în fața influenței accentului pragmatic variabil al vorbitorului capabil să accentueze într-o situație reală un component secundar, periferic și să-l înzestreze cu particularități prototipice, astfel situându-l în poziția de subiect. De aceea locul subiectului pe lângă un predicat acțional nu este „rezervat” doar pentru rolul semantic de agent; el poate fi folosit pentru o subliniere pragmatică, pentru deplasarea rolurilor semantice periferice, cu un rol important în transmiterea schimbului de accent al vorbitorului, a focusului de conștiință.

Așadar, semantica predicatului, reflectând caracterul stării, acțiunii sau procesului descrise, are un rol important în alegerea subiectului pentru îndeplinirea rolului semantic necesar în enunț. Totodată, caracteristicile semantice ale subiectului prototipic nu numai că determină posibilitatea/imposibilitatea combinării lui cu un tip de predicat sau altul, dar și servesc drept punct de pornire în alegerea de către vorbitor a actantului necesar pentru realizarea intențiilor lui comunicative.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

1. Теньер Л., *Основы структурного синтаксиса*, Москва, 1986.
2. Чейф У., *Значение и структура языка*, Москва, 1975.
3. Langaker R., *Foundation of Kognitive Grammar*, Stanford, 1991.
4. Степанов Ю., *Язык и метод. К современной философии языка*, Москва, 1998.
5. Никитин М., *Курс лингвистической семантики*, Москва, 1996.
6. Норман Б., *Синтаксис речевой деятельности*, Минск, 1978.
7. Болдырев Н., *Когнитивная семантика*, Тамбов, 2000.
8. Quirk R., Greenbaum S., Leech G., Svartvik J., *A Grammar of Contemporary English*, London, 1972.
9. Золотова Г., Онипенко Н., Сидорова М., *Коммуникативная грамматика русского языка*, Москва, 1998.
10. Dahl O., *Egocentricity in Discourse and Syntax*, department of linguistics, Stockholm University, 14 may, 1997 pe <<http://www.ling.su.se/staff/osten/egocentric>>